

ismeretlen fiatalkori, makói vers összegyűjtésében, kiadásában. 1943 májusában a szegedi munkások József Attila-emlékestje a fasizmus elleni tüntetés is volt.

*

Ez volt az *élet*. Külön föladat az *élet és a mű* összevetése, annak megvizsgálása, miként hatott az élet a műre, hogyan tükröződnek a sors, a környezet, a formálódó világszemlélet mozzanatai az *oeuvre*-ben.¹⁵⁹

SZALAY KÁROLY

REVICZKY HUMORELMÉLETE

1.

Reviczky humorelméletének előzményei

A szatíra- és a humorelméleteknek két jelentős korszaka van a magyar irodalomban. Az első a felvilágosodás korában kezd kibontakozni, és a reformkorban éri el tetőfokát, a második a szabadságharc után, az ötvenes években alakul és Reviczky működése idejében, valamint kissé azután virágzik. De nemcsak mennyiségileg, hanem minőségileg is ebben a két korszakban ér az elméleti irodalom két magaslatához, az elsőben Kőlcseyhez, a másodikban Reviczkyhez. Mindketten megütik az európai színvonalat, sőt némely vonatkozásban túl is jutnak azon. Kőlcsey elmélete komikumelmélet, mégis helyesen értékeli a szatírárt és humort, tulajdonképp a korában kibontakozó szatírairodalom elvi megalapozója. Reviczky pedig a humorelméletek összefoglalója. Nem építettek ki rendszereket mint Addison, Kant, Hobbes vagy Bergson, de a magyar irodalom történetében mégis van jelentőségük és hatásuk.

Az első korszakban jelentős Szerdahelyi esztétikája, Csokonai tanulmánya, a Tudományos Gyűjtemény 1825-ben megjelent egyik cikke, Katona, Döbrentei, Ochtinay Antal cikkei és vitái is. De a legtöbb tanulmány a humor elméletét, a humort boncolgatja, akkor, amikor a magyar irodalomban a szatíra van kialakulóban, és így irodalomtörténeti jelentőségük megközelítően sem olyan nagy, mint Kőlcseyé.

A komikum a felvilágosodás és reformkori Magyarországon a szatíra felé fejlődik. (Csokonai, Kisfaludy, Eötvös, Petőfi, Arany és eleinte Vas Gereben, de a nyelvújítás szatirikus vitái is idetartoznak lényegében.)

Társadalmi okai vannak ennek. A fejlődés a forradalom felé halad. Haladó szellemi mozgalmak készítik elő a nagy társadalmi változásokat. Az előkészítés egyik módja: felvenni a harcot az elavult, reakciós előítéletekkel, elméletekkel, maradi életformákkal, megmutatni a fennálló társadalmi rend tarthatatlanságát. Megmutatni, hogy ennek a társadalmi rendnek az uralkodó típusai nevetségesek, és a nevetségesen túl, halálra vannak ítélve. Ezek a társadalmi harcok nem a levegőben lebegnek. *Van erős társadalmi bázisuk*, vannak társadalmi rétegek, amelyekben a haladás gondolata meggyökerezhet, az erő, a haladó eszmék oldalán áll, *a bírálók erősebbek, mint a megbíráttak*, mert a fejlődés felfelé haladó ívében helyezkednek el.

¹⁵⁹ Az egészhez l. *Bóka László*: József Attila költői eszközei. Irodalomtörténet, 1952: 287—301. l. — *Szalai Sándor*: József Attila és a Nyugat. = Az Eötvös Loránd tudományegyetem Bölcsészettudományi karának évkönyve az 1952/53. évre. Szerkesztette *Kardos Tibor*. Bp. 1953. 467—481. l.

A fejlődőnek, a felfelé törekvőnek az ereje, szemben a kifejelet, és már egyben hanyatlóval, a szatíra egyik fontos alkotóelemének az alapja ; ez az alkotóelem a *főlény* a megbírálttal szemben. Többen a főlényt tartják a komikumnak, a nevetés forrásának. (Csernisevszkij ; A fenséges és komikus, Pagnol ; Notes sur le Rire, Hobbes ; Human Nature, Lammenais ; Esquisse d' une philosophie, sokan mások pedig a főlényrel rokon érzéseket ; Montesquieu, Sirvy stb.)

A szabadságharc előtt a komikum elmélete és gyakorlata között szakadás észlelhető, amelyet egyedül Kőlcsey elmélete hidal át. Az elméleti irodalom általában elmarad a szatíra fejlődése mögött, nem tud rá hatást gyakorolni, éppen azért, mert főleg német és angol mintára csak a humorról ír, és a szatírárt nem egy esetben lebecsüli, éppen legértékesebb vonásaiban bírálja, a szentimentális humort tartva példaképnek. Ezekre az elméletírókra elsősorban a reakciós jellegű német romantikus irodalom elvi alapvetői voltak hatással Schlegellel élükön. Van ugyan egy humoros irodalmi vonal is, de ez nem jut el a művészi megformálásig ; az újságok humora, amely a bécsi Saphir hatása alatt áll nagyrészt.

A második korszak, a szabadságharc után lényegesen megváltozott társadalmi viszonyok közepette alakul ki. Továbbra is a humorral foglalkoznak az elméletírók, és a humor az uralkodó az irodalomban. Több a humorelmélet-író, mint a humorista, — Szinnyei egyedül ötvennél több cikkíró nevét sorolja fel. A humorelméletek nem mutatnak nagy eltérést egymástól, hiszen meglehetősen a németek pórázán maradnak, egyedül talán Jókai visz színt, eredetiséget ; de forradalmi haladó jellegű eszméket is a humorelméletbe. A nem kifejezetten humoros célzattal írott alkotásokban azonban a humor igen gazdag. Arany, Jókai, Vas Gereben, később Mikszáth, Rákosi Viktor vagy Bartók Lajos, Gyulai humora rendkívül árnyalt. A sok vicclap névtelen, vagy ma már névtelen humoristájának a komikuma sokszínű, más-más tendenciájuk, optimista és pesszimista, haladó és reakciós. A szatíra csírájában fellelhető, ki is bontakozik Mikszáthnál, Csiky Gergelynél, legtöbb esetben sajátos fogyatékoságokkal. A humorelméletek nem tudják feldolgozni azt a sokféle humort, mert nem a gyakorlatból indulnak el, hanem a régi megadott sémák alapján dolgoznak. A legtovább Reviczky jutott, aki az elemzésekből indult ki, de nála is korlátot jelent Addison hatása.

Mi az oka annak, hogy a szabadságharc után a humor vált uralkodóvá a magyar irodalomban? *A humor sajátosságai jobban megfeleltnek annak a társadalmi és történelmi helyzetnek, amely kialakult Magyarországon 1849 után.* A szabadságharc után az a köznemesség, amelyik a haladás gondolatát diadalra vihette volna vagy emigrált, vagy börtönbe került, vagy pedig megalkuvóvá vált. A szabadságharc eszméi tovább éltek ugyan, de elvesztették osztályalapjukat, talajtalanná váltak. A kapitalizmus fejlődése, a magyar viszonyok közepette nem sok jóval biztatott, túl élesen mutatkoztak meg rossz következményei is, a nyomor és a kilátástalanság, elkészerítő múlt és ijesztő jövő.

Nagy jelentősége van ebben a korban a humornak ; hogyha burkolt formában is, de továbbviszi a kritika igényét, elviselhetőbbé teszi a helyzetet. Hogy a humor mennyire társadalmi szükségyszerűség, mutatja Arany János vallomása : »Hajtott a munkaösztön, de nem találtam irányomat. Az a derült munka, melyben 1848 előtt hősi idillképeket kezdtem rajzolni, elveszté rám hatását, és kedélyemhez és az általános közhangulathoz illőbb tárgyat kell keresnem. Így fogtam a Bolond Istók első énekébe, mely mű fesztelen alakjában, mind szubjektív élményeim és érzelmeim, mind a közhangulat *humorának* kifejezésére alkalmasnak látszott.¹

Ebben a korban nem Kőlcsey és Csokonai hagyományain fejlődött tovább a komikum-elmélet, hanem a jelentéktelen századeleji humorelmélet-írók nyomában, helyesebben a német és angol humorelméletek nyomán.

Összefoglalásképp : a humor a történelem olyan szakaszain jelentkezik általában, amikor a társadalmi erők fejlődése megakadt, amikor a reakció kerekedik felül, amikor a haladó

¹ (Kiemelés tőlem. Sz. K.) Összes művei. II. 320. I.

erők nem az erősödés, hanem a gyengülés felé haladnak, amikor a retrográd erők olyan túlsúlyban vannak pillanatnyilag, hogy nem a szatíra romboló erejére, hanem a humor enyhítetere van szükség és alap.

Történeti szükségszerűség tehát, hogy Kölcsey és a szatíraelméletek kiesnek ebből a fejlődési vonalból.

2.

Reviczky tanulmányai a humorról

1874-ben jelent meg a költő első nagylélegzetű cikke a Reform júliusi, 207-ik számában, »A humor pszichológiája« címen. Ezt követi a Fővárosi Lapokban megjelenő »Arany mint humorista« című kis tanulmánya.² Lényegében ebben a két tanulmányban elmondja sajátos humorelméletét, megjelöli forrásait, eszményképeit, »A művészetek humora«,³ amely kevés változtatással, (írásjelek, egy-két szó felcserélése), 1899-ben a Művészvilágban is megjelent, majd a »Humor és materializmus« a Figyelő 1876. 24—26. számában, már csak elmélyítik, árnyalják elméletét, amit nem foglal ugyan rendszerbe, de már világosan kifejti az első két tanulmányban. Szinnyei még egy cikket tulajdonít Reviczkynek a Máramaros 1876. évi 1. és 4. számában: »Pár szó a humorról a humorisztikus epizódok a régiek prédikációiból« címmel. Ez a cikk erősen Jean Paul hatását tükrözi, jóval primitívebb a korabeli humorról szóló cikkeknél, azt tartja, hogy a regényesnek a komikummal való egyesülése képezi a humort, ami viszont Vischerre vezethető vissza. Vannak megegyező vonásai Reviczky elméletével, például a humorban a kedély jelentős szerepét hangsúlyozza; szemben az élc és szatíra észben gyökerező komikumával, de ez általános elv e kor humorelméleteiben. A cikk második felében anekdotákat ismertet. A kedélyeskedő példatár pedig teljesen elüt Reviczkynek a humorról vallott felfogásától.

Reviczky elméletének előzményeit, téziseinek eredetét azért igen nehéz a legpontosabban visszavezetni az elődeire, mert igen sokan vallották ugyanazt, hogy például: a humorban ellentétes tényezők keverednek. Nehéz megállapítani azt is, ki hatott kire Reviczky korában, mert a tanulmányok körülbelül egy időben jelentek meg, és általános, nem az írójukra, hanem a *korukra jellemző* elveket hangoztattak. Reviczky az egyetlen, aki tiszta, éles profiljával kiválik ebből a sorból, az általános elveket, egyénivé, eredetivé tudja sűríteni, új gondolatai más megvilágításba helyezik a már szinte közhelynek ható részeket is.

Az 1860-as, 1870-es években alig írtak figyelemre méltót a szatíráról. Emeljük ki Gyulai Pál és Fábíán Gábor vitáját a szatíráról az 1866—7-es esztendőkből, Gregussnak a torzképről írott cikkét, (1869) és Dux Adolf bohózatelméletét (1870). Arany László, »A magyar népmeséinkről« című tanulmányában ír egy keveset a néphumorról. Majd megint Gyulai tér rá a humorra, Pákh Albert emlékbeszédében, Brassai Sámuel pedig a Délibábok Hőse bírálatában széles vázát adja a humornak, olyan általános vázát, amiben elfér az előtte megjelenő és az utána következő összes humorelmélet, mivel Brassai és a többiek is azonos-untig hangoztatott gondolatot ismétlik: hogy a humor jóindulatú, meleg részvétet sugároz, könny és nevetés egyszerre.

Reviczky érdeme, hogy ezeket az általános és egyáltalán nem mély, semmire sem alapozott megjegyzéseket igyekezett mellőzni, vagy elmélyíteni, összefüggéseiket kereste, a korról, a történelmi társadalmi állapotokkal, földrajzi, éghajlati okokat vizsgált, de nem hagyta figyelmen kívül a lélektan addigi eredményeit sem. Reviczky azonban nem oldotta meg ezeket a kérdéseket.

² Fővárosi Lapok. 1874. 231. sz.

³ Új Idők, 1875. február 20. 8. sz.

De nem is e kérdéseknek problematikus megoldását értékeljük Reviczky tanulmányában, hanem ezeknek a kérdéseknek a sokoldalú, összefüggéseket kereső felvetését. Reviczky kérdésfeltevése gyökerestől szakított elődei és kortársai humorról való elmékedéseivel.

A 19 éves Reviczky korának legmélyebb és legérdeklődőbb gondolkodói közé tartozott, ha gondolatait nem is tudta következetesen végigvinni. Széles világirodalmi olvasottsága, filozófiai és esztétikai ismeretei azonban még nem váltak erős alappá ahhoz, hogy erre rendszereket és elméleteket építhessen fel. Az az elvi kiforratlanság, amely jellemzője nemcsak a humorról írott cikkeinek, hanem későbbi műveinek is, komoly akadályát képezte annak, hogy egységes esztétikai rendszert tudjon kiépíteni a humorról. Gyakran közel jut a materializmushoz. Ennek a hatására nagyszerű észrevételek, következtetések bontakoznak ki, hogy aztán üres frázisokba hulljanak vissza. Materializmusról írott sorai nem meggyőzőek, át meg át vannak szöve idealisztikus vonásokkal, világirodalmi vonatkozásokban elenyésző jelentőségű, de a korabeli magyar viszonyok között, nemcsak a humor, de az esztétikai irodalomban is szinte ő az egyetlen, aki ír a materializmusról, aki értékeli és ezáltal felhívja rá a figyelmet.

3.

A humor szó használata

A közhasználat, de a szakirodalom is sok olyan komikus megnyilvánulásra használja a humor szót, amelynek semmi vagy csak kevés köze van egymáshoz. Ez nemcsak ma van így, hanem így volt Reviczky korában is, és ezért »A Humor pszichológiája« tanulmányában a humor szó meghatározásából indul ki. Ez a kiindulópont lényegében megadja, Reviczky elméletének a keretét is, amennyiben a humort egy egészen speciális megnyilvánulásra szűkíti le, így igyekeztén tiszta csapást vágni az értelmezések zűrzavarában.

Legelőször is tiltakozik az ellen, hogy humornak nevezzenek mindenféle olcsó szellemeskedést, ízléstelenséget. Ezzel a humort a művészi megnyilatkozások körére szűkítette, kizárva abból az élcet, a viccet, és más közönséges, az esztétikai ízlést sértő komikus formát.

Azután finom érzékkel különbözteti meg a *humorost* a *humorisztikustól*.

»A humorisztikus tágabbkörű elnevezés, mint a zseninek alábbszállítása a zseniális. Humorisztikus utóvégre Boccaccio Dekameronja, Lesage Sánta ördöge, vagy Gil Blasa, Thümmel Vilmája, vagy akár a Kacagány Bernáth Gázsitól, anélkül, hogy ezek humoros művek volnának. Azért mi a félreértés elkerülése végett az utóbbit fogjuk használni, nemcsak, hogy olvasóink nagyrészt a következőkben meg ne botránkoztassuk, hanem kivált az esztétika nevében, mert olvasóközönségünk, ama tévedéséért is, hogy humorisztikus alatt üres, tartalmatlan élceket értenek, egész a trágárságig, nagyrészt írókat és esztétikusokat kell okolnunk, kik a humort minduntalan összekeverik a mindennapi élceléssel, szarkazmus- és szatírával, valakinek a bogaraival, spleennel és nem ritkán a buffonériával is.«⁴

Az első amit előre kell bocsátanunk az, hogy Reviczky a humort tartja a legmagasabb komikus és művészi formának, azután a humorisztikust, annak egy felhígított változatát és ezek után már nem sokra értékeli a szatírárt a bohózatot, az élcet, stb.

A legtöbb humorelméletben, így a romantikus német elméletekben is, a szatíra lebecsülése reakciós tendenciájú, Reviczkyénál azonban nem. Az előbbi elméletek szembeállítják egymással a humort és a szatírárt. A humor az ellentéteket elsímító, megnyugtató, osztályellentéteket elkendőző szerepében áll itt a szatírával szemben, amely bírál, rombol, forradalmasít. Ha ezt nem is mondják ki ezek az elméletek, de az ilyen tartalmú humorok adják az elsőséget minden másfajta humorral és szatírával szemben. Ezt nevezik művészetnek.

⁴ I. n. Reform. 1874; 207. sz.

Például Jean Paul szerint a »humor a komikusnak tulajdonképpeni költészete!« Elterjedt vélemény, hogy a humornak egyik döntő alkateleme a szentimentalizmus. Vischer szerint a romantika komikus formában, egyenlő a humorral. Ez a szentimentalizmus alig bír haladó vonásokkal, ez a romantika távol áll a forradalmi romantikától. Reviczky nem így állítja szembe egymással a két komikus jelenséget, de a megítélésben az a döntő, hogy humornak egészen mást tart. Az ő humorkonceptiója egészében haladó, a kritikai realizmus igényével lép fel tulajdonképpen.

De más okai is vannak, hogy Reviczky látószögéből kisiklik a satíra. Nem talált jó példát a satírára a kor szépirodalmában sem. Arany János, Jókai Mór, Vas Gereben műveit a humor itatja át, satíra legföljebb a tiszavirágéletű vicclapokban él tovább, de ott sem mint irodalmi műfaj, hanem vicc, tréfa alakjában. Igaz ugyan, hogy a »Kávéforrás« nevű irodalmi csoport némely tagja, Berczik Árpád, Toldy István, írtak satirikus vigjátékokat, de fő vonaluk a kiegyezés értékelése, és hangsúlyozzák az új társadalmi, gazdasági rendhez való alkalmazkodás szükségszerűségét. Így satírájuk éle eltompul, inkább belenyugtató, okosan alkalmazkodó satirikus humor az, amit produkálnak. Ágai Adolfnak, a Kávéforrás egyik tagjának a vezetésével működik a kormánypárti satirikus lap is a Borsszem Jankó. Bírálja ugyan a politikai visszasságokat, de sohasem téveszti szem elől, hogy kormánypárti lap, és a kormány politikáját egészében helyesli, Tóth Kálmán élclapja a kiegyezés után erősen ellenzéki hangot üt meg, de ezt sem tartja sokáig.

Különösen nagy hibájuk ezeknek a satirikus alkotásoknak az, hogy felemás politikai felfogásuk mellett művésziileg is mélyen alatta maradnak Arany János és Jókai humoros műveinek, annyira, hogy Reviczky joggal mondhatta azt, legalábbis korának legtöbb satirikus megnyilatkozásáról, hogy a művészet körén kívül esik.

De politikai megalkuvásuk miatt ezek a satirikus megnyilatkozások sem mentek túl messze satirikus bírálataikban, hanem egy-egy kis satirikus csipés vagy célzás után, amely nem volt lényegyet feltáró, a megnyugtató, kibékítő, mindent jóindulatúan megmosolygó humor vállveregető csitítgatásába csaptak át.

Az effajta humorral fordul szembe Reviczky. Szembefordulása egészében haladó. De az is kétségtelen, hogy nagyon kevés író tart humoristának. Megvizsgálja Petőfi, Jókai, Arany, Victor Hugo stb. műveit és megállapítja, hogy csak Arany az igazi humorista.

Valóban, Petőfi humorának semmi köze Reviczky humor-elképzeléséhez, verseinek egy része derűs, vidám vagy éles, gyűlölettel teljes satíra. Jókainál kicsit nehezebb a kérdés, mert Jókai példátlanul gazdag humora nem egy megnyilvánulásban tökéletesen Reviczky humorelméletének a megfelelője.⁵

A humor és a satíra megítélésében igaza volt Reviczkynek kora irodalmával szemben, de nem volt igaza visszatekintve a múltra, Petőfire, Victor Hugóra, és nem volt igaza Jókai némely írását illetően sem. Ez a tévedés abból a törekvésből fakadt, hogy elkülönítse a különböző komikus jelenségeket egymástól, hogy rendszerezzen, de ennek a rendszerezésnek az a hibája, hogy csak a »humorral« foglalkozott, csak azt értékelte ki, a többi határjelenséget felületesen vizsgálva meg.

Azonban, amit szem előtt tarthatunk a fentebbiekből, az, hogy Reviczky helyesen különbözteti meg a humorost a humorisztikustól, minthogy a satirikust is el kell választani a satírától.

Különösen figyelemre méltó ez a mai irodalmunk megítélésében, ahol olyan irodalmi alkotásokról, amelyekben felfedezhetők satirikus *elemek, nyomok*, azt mondjuk, hogy satíra, pedig a műben nem elsődleges a komikum, az csak színe, aláfestése esetleg a műalkotásnak.

⁵ Leginkább a Gazdag szegények, abban is a Protokollum és a kivasalt kalap c. fejezet

Mi a humor? Arany hatása Reviczky humorelméletére

Szerdahelyi György *Aesthetica sive doctrina boni gustus*. (1778) című művében lényegében meghatározza a humor egy tipikus megjelenési formáját. Szerdahelyi meghatározásában a legfontosabb az, hogy a humor mindig valami kettősség. Mégpedig a vígnak és a szomorúnak a kettőssége. Mint az emberi szenvedély, nem meghatározható, mivel állandóan változik. A kedélyhangulat állapotában keresi a humor okát.

Ez annyira elterjedt vélemény, hogy igazolására csak néhány kiragadott példát hozok a külföldi irodalomból; Jean Paul az ellentétek vegyülékéből állónak tekinti. Ben Johnson⁶ szerint a humor az, ami »híg és nedves és nem bír állandósággal.« (Igen tanulságos a humor szó etimológiája!) Addison szerint a humorista szomorú és vig kedélyállapotain megy keresztül és ez az alapja a humornak. Mme De Stael a humorot »komoly vidámságnak« — nevezi — mely semmiből sem űz tréfát, hanem mulattat anélkül, hogy maga is nevetne.« —

Az orosz irodalomban is hasonlóképpen határozzák meg a humort. — Belinszkij két fajtáját ismeri,⁷ az egyik körülbelül megfelel a fentebbinek, hangsúlyozva benne az esztétikum jelentőségét és a bírálat fontosságát, a másik fajta humor pedig a tulajdonképpeni szatíra. Kijelenti, hogy helytelen latolgatni, vajon melyik humor az értékesebb. Mert a szép, szép marad bármely formában jelenik is meg: A kritika, kritika marad, ha humorosan mondjuk is el mint Gogol vagy élesen mint Swift.

Elég ennyi példa ahhoz, hogy megállapítsuk: Reviczky nem taposott járatlan utakon. De tévednénk, ha azt hinnénk, hogy Reviczkyre a fentebbiek gyakoroltak hatást. Egészen közel, Arany János esztétikájában kell keresnünk elméletének forrását.

Arany a következő kis versszakban foglalta össze a fentebbi humormeghatározásokat:

Kedvem van énekelni, | ritka kedv
Egy idő óta, | s mi több vigat
Vagy vig szomorkást melyben játszi nedv
Humor nevetett | s olykor szivre hat.

A játszi nedv, a humor szó eredeti jelentését idézi.

Reviczky Aranyt tartja a világirodalom legnagyobb humoristájának. Nemcsak, hogy elméletét Arany költészetéből vett példák alapján vezeti le, de Arany néhány megjegyzése a humorról, Reviczky elméletének vezérfonalává vált; olyan értelemben, és majdnem olyan formában, mint ahogy azt Arany megírta. Így vall erről: »Arany epés humorról tanít meg, hogy a nyomor már magában véve is, de főleg a költőknél humoros.«

Mi is hiányzik énnekem
Avégre, hogy költő legyek?
Csizmám lyukadt és vállamon
Alig van egy rossz köpönyeg...«

A Bolond Istók jelentőségéről ezt írja: »Ez a nép számára egy egész etika... tanít, nemesít mindnyájunkat.« A széptani jegyzetekből ez a rész: »A humoros író mély fájdalmat érez a világ romlásán de nem lévén reménysege javítani, kétségbeesetten kacag ön-maga és a világ felett.« Reviczky elméletének a legfontosabb része lett.

⁶ Every man out of his humor.

⁷ Gogol és Lermontov tanulmánya.

De különösen jelentős az, amit Reviczky Arany humoráról írt tanulmányában tudunk meg. Reviczky éppen azért tartja a legnagyobb humoristának Aranyt, mert a *nép költője, a nép mondanivalóját fejezi ki a legművészebb formában*. Ebben az értelemben döntő Arany hatása Reviczky elméletére, mert a kor humorelméletei közül ő fejezi ki legpontosabban azt, hogy a humornak ez a feladata. Arany és Reviczky, a fentebbiekhez hasonló számtalan kitétele is híven tükrözi azokat a *lehetőségeket*, amelyek a szabadságharc bukása után, a forradalmi erők szétforgácsolása után, a művészek számára adottak, a Bach-korszak és a kiegyezés Magyarországon.

Reviczky meghatározásában is a humor kettőssége a döntő. A humornak Jánus feje van, vidám, és szomorú, és elméletének megint csak sajátja az, hogy számára az elsődleges ebben a kettősségben a szomorú oldal.

De ez a kettősség csak szűkreszabott formája elméletének. Ezen túl, elmélete olyan elemeket tartalmaz, amelyek teljesen eredetivé, teljesen önállóvá teszik, és azok számára, akik az irodalom társadalomformáló erejét és feladatát lényegesnek tartják, humorelméletét a legértékesebb humorelméletek közé kell, hogy sorolják, nyilvánvaló korlátai ellenére is.

5.

Társadalmi és földrajzi feltételek a humor kialakulásában

A fiatal Reviczky nem elégedett meg azzal, hogy esztétikailag elhatárolja a humort, más komikus formáktól, hanem igyekezett elhelyezni időben is. Kereste azokat a külső okokat, amelyek döntően hathattak az általa meghatározott humor sajátos jegyeinek a kialakulására. Humorelméletének lényeges része a humor kifejlődésének az előfeltételeivel foglalkozik. Ezek történelmi, társadalmi, földrajzi, éghajlati feltételek, valamint figyelembe veszi a humorista egyéniségét és származását is.

Ezek a vizsgálódások már magukban véve is Reviczky gondolkodásmódjának dialektikus elemeire mutatnak, ha még olyan primitív formában is nyilatkozik ez meg. Keresi az összefüggéseket az esztétikai, művészi jelenségek, és a lélektani, történelmi, társadalmi jelenségek között. Arra az eredményre jut, hogy az esztétikai jelenségek kialakulásához szükséges bizonyos társadalmi tényezők létezése. Humorelméletének gyökerében vannak materialisztikus mozzanatok. Irodalomtörténészeinknek több gondot kellene fordítaniok Reviczky műveiben megnyilvánuló materialisztikus jelenségekre. *Nem becsülve túl*, tanulságos lenne megkeresni ennek a sajátos, és meglehetősen eltorzított materializmusnak az eredőit, amelyek véleményem szerint részben a XIX. századi orosz forradalmi kritikusok hatásában gyökerezhetnek.

Nem ő az első, aki a humor történelmi fejlődését vizsgálva, vitatkozik Lessinggel, aki azt állítja, hogy a humor különböző korszakokban, így az ókorban is megtalálható. Lessing akart példákat is gyűjteni, de ez csak terv maradt. Anekdoták maradtak fenn, különösen a bölcsék életéről, amelyben megvannak a Reviczky-féle humor elemei is.

Reviczkynek annyiban van igaza Lessinggel szemben, hogy az ókor humora merőben más, mint a XVIII. századvég és a XIX. század humora. Jókai is azt állítja, hogy volt az elmúlt korokban is humor, de példái meggyőznek arról, hogy lényegében azt vallja, amit Reviczky. Szerinte a középkor egyes szakaszain nincs humor. Teljesen elnyomja ezt a sajátos egyházi-szellemi terror. Ami humor kialakul, az egészen különlegés, csak a középkor bizonyos szakaszaira jellemző, más időszakban olyan formában nem található. A középkor humora allegorikus jellegű, allegóriái a középkor társadalmi ellentéteit takarják, például az ördög gyakran az urat szimbolizálja, de ebből a humorból a XIX. századi humor sok lényeges jegye hiányzik, így az említett kettősség, pesszimizmus, és technikai megoldásai, ki-

vitelezései éppen a Reviczky által elítélt bohózatok, farceok, obszcénitások és más »trivialitások« eszközeit használja.

Reviczky szerint az ókorban részben azért nem volt humor, mert hiányzott az egyenlőség eszméje, a humor létét ugyanis az egyenlőség eszméjének a létevel kapcsolja össze. Burkoltan benne rejtőzik ebben az a követelés, amit másutt a humor céljául jelöl meg.

De ezen túl, a társadalmi rendszertől teszi függővé a humor kialakulását: »Az ókorban sokkal boldogabbak és egyszerűbbek voltak, amellet korlátozott társadalmi életük.« Ez a korlátozottság az ókori társadalmi rend egyszerűbb voltát jelenti a kapitalista, vagy legalábbis kialakuló kapitalista rend bonyolultabb osztályviszonyaival szemben.

Természetesen Reviczky nem látja ezt a maga teljességében, de korában még ennyire sem látták világosan, és különösen nem a humorelmélet-írók.

A kapitalizmus társadalmi körülményeinek kellett eljőnnie, hogy a humorista eljuthasson ahhoz az életundorhoz, amelyet a régiek nem ismertek, vallja Reviczky. Így ír: »... a humorhoz nagyon is életvigak voltak, pedig ahhoz nagy ember- és világméret, s mondhatjuk életundor is szükséges s ezért az ókoriak eleinte még a szatírát sem ismerték.«

A társadalom fejlődéstől függővé tett szatíra és humor viszonyát is sejteti Reviczky. Azt hiszem újra fontos kiemelni, hogy a szatírát nem a reakciós, haladásellenes, osztályharcot etkenő állásponttól utasítja a humor mögé, hanem a humort egy fejlettebb és bonyolultabb társadalmi rend adekvát komikus megnyilvánulásának tartja, összetettebbnek, bonyolultabbnak, és ellentmondásosabbnak, mint a szatírát.

A másik jellemző tételében, a földrajzi és éghajlati viszonyok hatását emeli ki. A humor szó »nedves föld« jelentéséből indul ki. A nedvesség, a köd, a borongós hangulatok vidéke a legalkalmasabb a humor számára. Ezért szerinte, az északi országok a humor igazi hazái, mindenekelőtt Anglia és Oroszország. Németország és Magyarország is ad humoristákat a világnak, de már keveset. Végül a déli országok egyáltalán nem.

Reviczkyt nemcsak Taine elmélete, hanem az indíthatta elsősorban erre a következtetésre, hogy a humorra a legtöbb példát valóban Angliában és részben Oroszországban találta, és hogy a déli országokban valóban elenyésző a humoristák száma. Ebben az esetben azonban nem vette figyelembe a történeti fejlődést az egyes országokban, nem vizsgálta meg, mi az oka annak, hogy a szatírában bővelkedő angol irodalom elhumorizálódott, és nem vette figyelembe azt sem, hogy az orosz irodalomban a komikum elsősorban a szatírában nyilvánult meg, és a fejlődés iránya a humorból a szatíra felé haladt.

6.

A humor egy meghatározott lélektani folyamat eredménye. Addison képlete

A történelmi előfeltételek megvizsgálása után keresi Reviczky azokat a lélektani okokat, amelyek a humor kifejlődését idézik elő. A humor szerinte erősen meghatározott lelki folyamatban alakul ki. Ennek a folyamatnak az első fázisa a megismerés. A humorista célja az igazság megismerése és ábrázolása. A valóság lekiismeretes megfigyelésén keresztül juthat el az igazságig. Reviczky nem a naturalizmus felszíni valóságát érti ez alatt, noha némely példája erre enged következtetni.

Ez az igazság az adott esetben a nép nyomora.

Ez Reviczky humorelméletének sarkpontja, e köré kristályosítja ki »rendszerét«, amely meglehetősen amorfi, de részleteiben annál gazdagabb és értékesebb.

Hogy ehhez a felismeréshez eljusson »sajátos« magatartásra van szüksége:

»A hízélgés, a farkcsóválás, csuszás-mászás kéz- és tányérnyalás gyűlöletes dolgok lévén a humorista előtt, mindenütt józanul, pápaszemetlenül látja a világot, s vértzetlenül

a napi léhaság, símanyelvű udvariasság, s galantéria cicomái nélkül fogja fel mélyenérző lelke a benyomásokat.⁸

Ez a megismert igazság *haragot* vált ki a humoristából. Amennyiben pedig nemcsak a nép nyomorát, hanem az emberek gyarlóságát, alávalóságait is látja, undorral nézi a humorista ezt. Látja, hogy minden nagyság hazug, azt látja, hogy a magasztos a szép, »sárba tiportatik.« *De ő maga is törpe*, tehetetlen, keserű kétségbeesett nevetés hagyja el az ajkát. A düh a fájdalom nevetése. »Nevetni tud a sírás közt és zokogni a világ hahotáján.« Lényegében a lányát kereső Rigolettó nevetése ez, cseppet sem vidám nevetés, nincs ebben a nevetésben sok komikus elem.

Így tehát a harag, ez a fájdalmas kacagás, mely a világkomédia láttán keblében támad, volna a második lépés a humorhoz.⁹

Ha Reviczky humorelméletének specifikus jegyeit keresnők elsősorban a fentebbi-eket kellene kiemelnünk.

A humor kialakulásának harmadik fázisa a *jóság*. Valóban mi mást is tehet a költő a 70-es években Magyarországon? Rudnyánszky elpanaszolja, hogy nincs tárgya költészetének. Eposzt írna, de csak az invokációig jut el, mert nincs hőse a kornak.

Valóban »vákuumban« éltek. Nemcsak a hős hiányzott, de hiányzott a múlt hagyomány, amelyhez kapcsolódhattak volna, a hagyomány, amelyet folytathattak volna; az eszmék az értékek bomlása következett be, amelyre utal is Reviczky. A filozófia sem mutatta meg a kivezető utat. Már csak azért sem, mert *Reviczky filozófiája erősen ellentmondásos, jellemős filozófia*. A népért harcol, de nem találja meg azt a helyes formát, amelyben harca eredményesen bontakozhatna ki. Leszakad a Csokonai, Petőfi vágta útról, de nem talál más útra sem. A minden fájdalomra, nyomorra oly érzékeny költő értetlenül megy el a munkás-ság, a parasztság problémái mellett, csak humorelméletében jut közel hozzájuk.

A kor írói »jelezték, hogy baj van«, de egyrészt ebben a vákuumban nem volt visszhangja ennek a »jelzésnek«, a légüres tér nem rezonált, másrészt általánosságban és nem mélyen a gyökerekig fúrva tárták fel a hibákat, mutatták meg a bajok forrását. A társadalmi bajok forrásait megközelítően sem tudja feltárni, így nem is találhat rá, a helyes megoldásra.

Nem jut el odáig, hogy a társadalmi bajokon csak a forradalom útján lehet változtatni. Nem juthat el idáig elsősorban azért, mert ebben a korban nincs semmilyen társadalmi erő, amire építeni lehetne.

Nem marad más hátra: az adott körülmények figyelembevételével, az egyetlen lehető módon enyhíteni, javítani a bajokat. Ez az út pedig a »*jóság enyhülete*.«

A fentebbiekben már írtunk arról, hogy a satirikus felette áll a világnak, felette a megbírálnak. Nevetése, amint Pagnol mondja: »un chant de triomphe.«¹⁰ Ha ezt tagadnánk a satírában, akkor magát a satírárt, a satíra jogos fölényét tagadnánk a reakcióssal szemben.

A humorban nincs ez meg. Nemcsak a Reviczky-féle humorban, de máshol sem. Legfeljebb a »*Je ris parce que je me sens supérieur à moi-même*: a magamon való nevetés, a saját-magammal szemben érzett fölény nevetése van meg, ami megint csak nem lehet meg a satírában, mert tompítja a bírálat, a rossz elleni támadás élet, — ami a humor bírálatára viszont jellemző, megint csak általános értelemben használva a humor szót.

Ezt döntő különbségnek tartom a humor és a satíra között.

Tehát: *a humorista kritikai állásfoglalása nélküli a satirikus erkölcsi erejét, nélküli a helyzeti energiát, amit a másoknak a felülemelkedés, a fölény biztosít.*

»Természeti jóság jut előtérbe és a haragot, az undort, szelid könnyező bánatba ringatja a szánalom és az általános nyomornak közös nyomasztó érzete.«

⁸ Reviczky Összegyűjtött művei. 467. l.

⁹ Uo.

¹⁰ Diadalének.

Ez a »könyvező bánatba« való feloldódása adja meg Reviczky humorelméletének alap-hangulatát.

Reviczky gyakran használja az »általános« és a »közös« szót. Eltekintve attól, hogy ennek okait mélyebben kutassam, csak utalok arra, hogy a *humor és a szatíra szemléletmódja közötti különbségre* mutat ez. A humor szemlélete ugyanis a rossz értelemben véve általános. A humorista a rosszat, a nyomort, a szenvedést látja, a szegénységet látja, ezek a tulajdonságok alig megfoghatóak. A szatirikus élesen megkülönböztet. Jóval élesebben, mint a humorista. Pontosan látja a rossz és a rossz közötti különbséget, nem szegénységet lát, hanem az osztályok elnyomását, a szegénységen belül is megkülönbözteti a munkások, parasztok, vagy a kispolgárok szegénységét (ez nem mindig van így!), de az uralkodó osztályokat sohasem fogja sajnálni olyan általánosító értelemben, ahogy ezt a humor némely fajtája teszi, például Rákosi Viktoré.

Ezek alapján Addison képlete: Igazság + Harag + Jóság – Humor. Ezt a képletet tartotta meg Reviczky humorelmélete formájának, ez a képlet adja meg fejtegetéseinek gerincét.

7.

A komikum, és a realizmus igenlése Reviczky humorelméletében

Addison elméletébe nem fér bele a komikum. Reviczky is mellőzi a komikumot, nem azért, mert Addison is elveti, hanem azért, mert Reviczky szerint a komikum, a humorban csak viszonylagos jelenség. A humor komikuma nem olyan nevettető hatású, mint a humorisztikus, szatirikus komikum. A humor komikuma nem más tulajdonképpen mint az élet hű ábrázolása. Ezt írja erről Belinszkij: »Miben áll a komikus hatás és ábrázolás karikatúra-szerűsége? Nem a szerző különleges tehetségében, hogy mindenben felfedezze azt, ami nevetéses, hanem az élet hű ábrázolásában.«¹¹

Ezt mondja Reviczky: »A humorista hamisítatlan képét veszi az emberiségnek, ép ezt veszik karikatúrának...«¹²

Másutt: »A laikus és felületes olvasó nem hatol a lepel alá; ő a humoros műveket komikainak fogja tartani, míg a szakavatott, ki a humornak csodás, kedves hangját megérti és megérzi, csodálkoztaiban e kérdésre fakad: Vajjon mi itt a nevetéses?« — »A lyukas kalapon, a beteges béna alakon, s a kékszemű félénkségen kívül bizonyára semmi más.«¹³ ...»S aztán mégis a komikum körébe vonszolják az esztétikusok a humort.«

Reviczky szerint tehát a humorban egy sajátos komikum található. Ennek a komikumnak azonban lényegében csak a neve egyezik meg a szatíra, és a vicc nevetés-okozójával. Nagyon érdekes az az egyezés, amely közte és Belinszkij között található, különösen azért, mert nem fogalmazási, hanem elvi jellegű. Kevés az olyan humorelmélet, amely a komikumot tagadná. De szinte csak ez a kettő, amely a komikum helyébe a realizmus követelését helyezi!

Ezen a ponton válik Reviczky humorelmélete a realizmus igenlésévé. A fentebbi idézetekből még nem tűnik ki világosan, mit ért realizmus alatt. Ezt humorelméletében nem is fejti bővebben, de egyéb cikkeiben a kritikai realizmus követelésével, annak alapjáról bírálja a naturalizmust.

Mégis foglalkozik a komikum elméletével is. Kant elméletét tartja a legjobbnak, amely szerint valami magasra felcsigázott várakozás semmibe foszlik hirtelen. A következő példát hozhatjuk erre: Petőfi írja egy ízben Arany Jánosnak: »Bizony Isten nem dicséret-

¹¹ Belinszkij Válogatott művei. Magyarul. 100. l.

¹² Humor pszichológiája.

¹³ Reviczky Összegyűjtött munkái. 465. l.

képen mondom, (hisz tudod, hogy nem igen szeretek szembe dicsérni) de el nem hallgathatom, hogy nagy számár vagy.«¹⁴

A dicséret helyett váratlanul bekövetkező degradáció adja itt a komikumot, ami valóban a humorban is előfordulhat. Pétőfinek és Aranynak a hasonló tréfálkozó hangnemben megírt levelei humoros összhatást gyakorolnak az olvasóra.

Reviczky komikumot lát a végtelen kicsinyben is, példát is hoz erre : a fűzfapoótákat, akik nagyot akarnak alkotni, azt hiszik, nagy költők és ezért nevetésgesek. Van ebben valami a »non est idem« humorából is. Ez a »non est idem« gyakran felbukkan Reviczky elméletében. Amiről az emberek azt hiszik, hogy nagy eszme vagy fenséges dolog, a humorista ábrázolásában kicsinynek, gyarlónak tűnik. A közönség azt véli, hogy a humorista túloz, karikíroz, pedig csak a valóságot írja meg.

Csernisevszkij ezt írja : »...ha a humorra hajlamos ember látja, hogy az emberi nagyságot mindig a kicsinyesség, gyengeség, szánalmasság kíséri, s ezt a keveredést esztelennek tekinti, mert nem érti meg az általa megfigyelt erkölcsi ellentmondások egész mélységét, akkor humorában több lesz a nevetés, mint a keserűség.«¹⁵

Reviczky abban látja a komikumot, amiben Csernisevszkij : »a kicsinynek a végtelen naggyal való parallelizálásában.«

Solger, hogy csak egyet említsünk azok közül, akik ugyanezt vallják a komikumról, ezt mondja : »A valóban humorosban (In dem echt Humoristischen) semmi sem egészen nevetésges, de mindent bizonyos örömmel párosít, a tragikus viszont mindig a komikus látzatával jár együtt. A legalantasabb dolog a humorban gyakran a fenséges benyomását kelti és a fenségebb eszmék jelentéktelenségbe vesznek...«

Solger szerint a tragikus komikus látzata a humor. Ugyanezt mondja Reviczky is, más szavakkal, amikor elismeri, hogy a humor formája lehet komikus. Solger is, Csernisevszkij is az alantas és a fenséges ellentétében látják a humor lényegét. Solgernál azonban nem egyszerű kontraszt-elmélet ez, mert nemcsak két dolognak a kontrasztjáról ír, hanem arról, hogy a fenséges eszmék jelentéktelenné, az alantas dolgok pedig fenségesnek látszanak, tehát a kontraszt mellett a valóság és a látszat felcserélése is jelentős tényező itt.

Ezt írja Reviczky Arany Jánosról : »A lángelmének eme természetében fekvő, s az élet problémáit is mélyen megértő nyugodtsága csöndes, de annál mélyebb gyökereit hajtott érzelme már maga közeledés a humorhoz.«¹⁶

Körülbelül így fogalmazhatjuk meg Reviczky véleményét a komikumról : A humorban a komikum nem játszik döntő szerepet, van olyan humor is, amelyből teljesen hiányzik, de ha jelen is van, a formában és nem a tartalomban mutatható ki.

8.

A humorista a »páriák szószólója«

A fentebbieken túlmenően azonban van még Reviczky elméletének néhány olyan sajátossága, amely eredetibbé teszi fejtegetéseit. Reviczky túlmegy a valóságábrázolás mint humor megfogalmazásán is és azt vallja, hogy a humor lényege az elnyomottakkal, a néppel való együttérzés. Sőt a humorista csak a népből származhat, csak a nép fia értheti meg a nép helyzetét, érezheti át nyomorúságát. Ezt írja Shakespeare-ről, Berangerról és Arany Jánosról : »Mindhárman a nép fia, s így születésüknél fogva szívükben volt a humor egy másik csirája,

¹⁴ 1848. április 18.

¹⁵ Cs. Vál. Műv. 98.

¹⁶ Reviczky Összegyűjtött munkái. 478. l.

a ragaszkodás önfajukhoz, a nyomor a küzdősek között szerzett büszkeség a nagyok irányában s mély szánalommal párosult az elnyomottakkal. Ki tudja nem birnánk-e most Goethében egy nagy humoristát, ha paraszti viskóban születik?»

»A humorista a népnek és nyomorának a költője legtisztább dickensi és bretharti alakjában.«

Másutt ezt írja : »...a népet és nyomort keresi fel a humor, ahol a legtöbb a szánnivaló, velők szenved és érez...«¹⁷

Reviczky tehát azt követeli a humoristától, hogy a nyomorra, a népre terelje a figyelmet, ami bármely formában is, de előrelépés a valóság ábrázolása felé. Reviczky egész életének égő problémája a nyomor, az élet kilátástalansága.

A humorista egy a néppel. Elszakíthatatlan a néptől : »...nem az érzelem, hanem a nép és az emberiség egoistája, ahol humoros.« Vagy : »...az ő érzelme, a nép érzelme, az ő gondolata az emberiség gondolata.« Másutt : »Minden valódi humoristában megtaláljuk a nép szeretetét... a szegénység kultuszát, ezt a legnemesebb demokráciát.«

Lehetne még felsorakoztatni idézeteket, de a fentebbiek elegendők arra, hogy bizonyítsam, a fejezetcímbe idézett Reviczky kitétel nem véletlen, nem elenyésző jelentőségű humorelméletében. Ezek az idézetek azonban nemcsak Reviczky humorelméletére vonatkoznak.

Lényegében ezek adják egész Ars poétikájának a gerincét is. Reviczky ezt követeli az egész irodalomtól, mert szerinte a humor a művész legfejlettebb világnézete, a zseni világnézete, tehát nem esztétikai jelenség csupán. Legnagyobb példája Arany János és Shakespeare, akit a legnagyobb költőnek tart a magyar és az angol, sőt a világirodalomban is. Ugyancsak humoristának tartja kedvenc orosz íróit (pl. Turgenyevet), azokat a műveiket is, amelyekben mai megítélésünk szerint semmi humort nem találunk.

Reviczky humor-értelmezésének tehát egy sajátos, ellentmondásos kettőssége van : egyrészt a humort, mint esztétikai jelenséget, erősen leszűkíti, történelmileg és elemeiben szigorúan megkülönbözteti más komikus jelenségtől, másrészt világnézetet, mégpedig szerinte az igazi művészek legmagasabb, leghumánusabb világnézetét látta ebben a humorban.

9.

Reviczky pesszimizmusa

A pesszimizmus jelentős mozzanat nemcsak elméletében, hanem elmélete létrejöttében is. »A humorista...segíteni akarna mindnyájunkon s viszont tudja, hogy tökély sehol sincs a világon s ha volna is csak romlás számazna belőle...« — írja a költő. Pesszimizmusa tehát abban gyökerezik, hogy nem hisz a fejlődésben, nem hisz a jóra való változtatás lehetőségében.

Emiatt ír tulajdonképpen humor- és nem szatiraelméletet. Ha nem látná kilátástalannak a társadalmi élet megváltoztatására való törekvéseket, akkor nem a szenvedések enyhítése lenne a célja, hanem a szenvedések megszüntetése oly módon, hogy a szatíra élével támadna a fennálló társadalmi rendre.

A humor és szatíra viszonyában ez nem törvényszerű, de lényeges mozzanat Reviczky elméletében, és azokban a humoros jelenségekben, amelyekben Reviczky példaképeit megtalálja.

Verseiben is kifejezi azt a törekvést, amit a humor céljának jelöl :

¹⁷ I. m. 469. 1.

Megszáll a vágy, hogy letöröljem
Könnyeit a szomorkodóknak
S a béke útját megjelöljem
Azoknak én, akik csalódtak
Óh fáj e furcsa, gunyos élet ;
S lelkem gyakorta felzokog
Az emberek mind oly szegények
S nem lesznek soha boldogok.«

Pesszimizmusának gyökere az, hogy nem ismeri fel az osztályharc jelentőségét, szerepét a társadalom fejlődésében. Nem jut el odáig, hogy a kapitalizmus sem örök társadalmi rend. Egyszer utal valami ilyesmire homályosan : »Az emberek roppant nyomora fogja az általános béke és testvériség korát előkészíteni.« De ez a gondolat, a haladás gondolata nem válik uralkodóvá, még csak általánossá sem elméletében és munkásságában.

»Mi baj van a világon « című költeményének alapgondolata az, hogy a gazdag ember sem boldogabb a szegénynél. De reakciós ennek a versnek a kicsengése azért, mert az »Egyforma nyomorultak vagyunk mindannyian« meghatározás az osztályellentétek elkendőzését, az osztályharc leszerelését szolgálja. A változatlanba való belenyugvást hirdeti.

Lényegesen más azonban a műveiben és más a humorelméletében meghúzódó világnézet. Általában humorelmélete gyakran haladóbb egy árnyalattal, mint a verseiben és egyéb tanulmányjaiban kifejtett világnézete.

Humorelméletében a gazdagok és a szegények viszonya egészen más. A humorból határozottan kizárja a gazdagokat. Szó sincs az osztályellentétek elmosásáról, eltorzításáról. A humorista az igazságot látja, a valóságot ábrázolja, de ez a valóság nem más, mint a szegénység valósága *szembeállítva* a gazdagok világával. Nem egy helyen bujkál megvetés sorai-ban a gazdagokkal szemben. Sőt valami ellentállásféle is érződik azon a magatartáson, amely a humorista állásfoglalása a szegények oldalán. »Ráillenek Bulwer szavai : hogy nyájasan lehajol az alacsonyokhoz és férfias büszkeséggel emeli fel fejét a nyakok előtt.«¹⁸

Reviczky tagadja, hogy pesszimista. Az igazi pesszimizmusnak a nihilizmust tartja. »Figaró mosolyogva hirdeti a világ huncut ; ha boldogulni akarsz, muld felül a huncutságban.« — írja Századunk pesszimizmusa című cikkében.¹⁹

Pesszimizmusa valóban más jellegű, mint amit pesszimizmus alatt értünk. Noha Schopenhauert nagyra értékeli, elveik távol állanak egymástól. Schopenhauer idealista, Reviczky a materializmus felé halad. Schopenhauer tagadja a realista művészetet, esztéticizmust hirdet. Irtózik minden változástól, a forradalomtól, és a reformoktól egyaránt. Reviczky a realizmus híve, a forradalmat és a változásokat csak kilátástalannak tartja az adott körülmények között. És a legjelentősebb körülmény : Schopenhauer pesszimizmusa embergyűlöletből, demokrácia- és népellenességből táplálkozik. Ezzel szemben Reviczky egész magatartását, filozófiáját a nép iránti szeretet és megértés hatja át. Éppen ezért Reviczky pesszimizmusa nem a korában divatos filozófia utánérzése,²⁰ hanem életkörülményeiből és kora állapotából fakadó, valóságos alappal rendelkező, de részleteiben téves elmélet.

Végezetül idézem magának Reviczkynek a humorista világbánatos és pesszimista álláspontja közötti különbséget meghatározó néhány mondatát : »A humorista tárgyilagosabb, fogékonyabb az igazság iránt, akár az optimistánál, akár a világbánatosnál. A rideg pesszimizmustól aki csak azt tartja értékesnek, ami a saját előnyét mozdítja elő, abban különbözik,

¹⁸ I. m. 469. l.

¹⁹ Magyar Szalon. 1884. 362—68. l.

²⁰ Idevonatkozóan lásd Babits fejtegetését a magyar és külföldi pesszimista irodalomról. Irodalmi problémák.

hogy a saját bajait másokban és másokéit magában is érzi... Benne is megvan a világfájdalomból tetemes mennyiség, melyet azonban enyhít a szemlélődés nyugodtsága, s a jóleső megnyugvás, mellyel a megismert igazság tölti el lelkünket.»

10.

A humorelmélet Reviczky világnézete. Elméletének hatása és jelentősége a magyar irodalomban

Reviczky humorelméletének jelentős sajátossága az, hogy híven tükrözi egész világnézetét. Vannak ellentmondásos, problematikus részek tanulmányaiiban, ezek azonban nemcsak a fiatal Reviczky kiforratlanságának, fiatalos gyakorlatlanságának az eredményei, hanem annak is, hogy a magyar történelem egyik legproblematicusabb korszakában élt, a saját körülményei nem előnyt, hanem hátrányt jelentettek ebben a megbolygatott világban.

Politikai programja egyezik művészi programjával. A humoros világnézetet tartja a legbölcsebb, legfejlettebb világnézetnek, a humort a legmagasabbrendű művészetnek, de a humornak sajátos magyarázatot ad; a humor tárgya a nép nyomora, a humorista a nép vágyait kell, hogy kifejezze, a művészi ábrázolás módja pedig a realizmus.

Ez elméletének a magva. Eköré csoportosulnak más figyelemre méltó észrevételek: a humor és szatíra fejlődése a történelem folyamán — amit egyáltalán nem mereven, mechanikusan képzel el — a humor és a humorisztikus finom megkülönböztetése stb.

Elméletének hiányosságai elsősorban tisztázatlan, ellentmondásos filozófiai nézeteiből adódnak. Materializmusa alig nevezhető annak, a történeti fejlődés el-elveti az angol, vagy az orosz irodalomban és tetszetős, éghajlati okokkal magyarázza a jelenségeket. De ugyanakkor elméletének retrográd részei is felemásak; pesszimizmusa például.

Tanulmányai jelentős helyet foglalnak el a magyar irodalom komikum-elméleteinek a sorában. Nagyon helyesen nem a komikum tárgyalásából indul el, hanem a humorból, mint egy egységes esztétikai jelenségből. Ennek a bonyolult irodalmi jelenségnek az egyik alkotó-eleme a komikum. Talán kicsit elmellőzi a komikum szerepét, de éppen ebből tűnik ki, hogy nem az olcsó nevetetés, bohóckodás által való szórakoztatást tartja a humor, a művészet céljának, hanem a valóság hú és igaz feltárását. Természetesen a nevetés nem zárja ezt ki, csak akkor, ha túlteng a mondanivaló rovására.

Éppen ezért nincs retrográd éle elméletének pesszimizmusa ellenére sem, mert nem az osztályviszonyok, a nép nyomorának és kiszolgáltatottságának az elkendőzése a célja, hanem a legélesebb feltárása.

A humor problémája benne élt Reviczky korának levegőjében. Sokan írtak a humorról. A komikum a legégetőbb vitatémák egyike volt iskolában és kávéházakban egyaránt — a literátus emberek között. De írtak és vitatkoztak erről jogászok, orvosok is.

Reviczky egyik jelentősége éppen az, hogy a legkorszerűbb, a legtöbbet vitatott, addig apolitikusan kezelt esztétikai elméletbe politikai, társadalmi problémákat vitt be, és azt középponti problémájává tette.

Korában a humorelmélet volt az egyik leghathatósabb eszköz ezeknek a politikai elveknek a népszerűsítésére. Éppen társadalmi mondanivalójában, demokratizmusában nőtt messze kora elméletei fölé Reviczky néhány tanulmánya.

Reviczkynek nincsenek követői, nincsenek továbbfejlesztői. Ennek oka lehet elszigeteltsége, de mindenekelőtt az, hogy Reviczky nem egy fejlődési szakasz elején, hanem végén jelentkezett. Akármennyire is újat mondott, lényegében mégis összefoglalta a német, angol és magyar elméleteket. De Reviczky után a magyar irodalomban megváltozott a komikum fejlődésének a képe.

Két irányban fejlődött tovább. Csiky, Mikszáth művein keresztül a szatíra felé, és egy derűs, szatirikus csipésekkel itt-ott ízesített, kormánypárti, a helyzettel könnyen kiegyező humor irányában.

A szatirikus irány túljutott Reviczky elképzelésén. A humorista irodalom pedig mélyen alatta maradt annak, azzá vált tulajdonképpen, ami ellen Reviczky olyan élesen tiltakozott mindig.

Elmélete azonban így is nagy jelentőségű, a legeredetibb humorelmélet a magyar irodalomban és méltán megérdemli, hogy haladó hagyományaink közé sorolva felhasználjuk eredményeit a szocialista irodalomelmélet kidolgozásában.

1954. február.